
**ԱԶԳԱՅԻՆ ԻՆՔՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԺԵՅԱՄԱԿԱՐԳԻ ՓՈԽԱԿԵՐՊՄԱՆ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ**

ՄՈՎՍԵՍ ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ

Ազգային ինքնության պահպանումը ժամանակակից գլոբալացվող աշխարհի կենտրոնական հիմնախնդիրներից է, որի լուծումից է կախված քաղաքակրթության հարստությունն ապահովող գործոններից մեկի՝ ազգերի և ազգային մշակույթների բազմազանության լինել-չլինելու հարցը: Ազգային-էթնիկական ինքնության պահպանման հարցն առավել արդիական է փոքր ազգերի ու ժողովուրդների համար, որոնց կենսագործունեությունը խարսխված է կյանքի կազմակերպման առավելապես ավանդական-մշակութային, քան ժամանակակից-սոցիալական մեխանիզմների վրա: Դրանց տարբերություններն առավել ակնհայտ են դառնում հենց գլոբալացման գործընթացներում, երբ կյանքի նույն սոցիոմշակութային մոդելը փոխարինելու է գալիս ավանդականին: Այդ փոփոխությունը ենթադրում է, ի թիվս այլոց, անհատի պատասխանատվության ոլորտի ընդլայնում սոցիալական հարաբերություններում և բարոյական պատկերացումների արդիականացում: Լայն իմաստով դա նշանակում է նոր ինքնության ձևավորում, որով պայմանավորված է մարդկանց տվյալ հանրույթի՝ գլոբալ սոցիումին ներգրավվելու և հետագա զարգացման հնարավորությունը: Բայց նոր ինքնության ձևավորման կամ ինքնության արդիականացման փոխարեն, որպես կանոն, տեղի է ունենում «փախուստ դեպի ավանդական (ազգային-էթնիկական) ինքնություն», որը, սակայն, այլևս ի գորու չէ ներդաշնակ լինելու սոցիալական նոր իրողություններին: Այդ փախուստն ունի իր յուրահատուկ պատճառները. նախ՝ ավանդական ինքնությունը քիչ թե շատ ապրված, իմաստավորված է և այս տեսակետից ավելի հուսալի է թվում, երկրորդ՝ վարքի մոդելների տեսանկյունից ավանդական ինքնությունը առավել հասկանալի է, քան նոր ձևավորվելիք ինքնությունը, և այդ պատճառով մարդկանց համար ավելի նախընտրելի է դառնում, երրորդ՝ ավանդական հասարակություններն ունեն ավանդական ապրելակերպի փորձ, որի դրական ազդեցությունը կենսագործունեության տարբեր ոլորտներում ձևավորել է որոշակի արժեքներ (ավանդական արժեհամակարգ), որն այլևս համարժեք չէ նոր իրականությանը, բայց կրկին դառնում է նախընտրելի սոցիալական նոր իրողությունների համեմատ, որոնցում ապրելու փորձ այդ մարդիկ դեռ չունեն ու, հետևաբար, չգիտեն այդ փորձով ենթադրվող դրական ազդեցությունների մասին, և չորրորդ՝ ավանդական մտածողությունը, որպես կանոն, հեռու է վարքի այլընտրանքային մոդելների փնտրտուքներից, և հենց այդ այլընտրանքային ապրելակերպի և մտածելակերպի բացակայությունն իր հերթին ստիպում է ավանդական հասարակություններին կառչած մնալ ազգային-էթնիկական ինքնության համակարգից:

Ավանդական հասարակության այս ոչ ճկունության հետևանքով գլոբալացման հոսանքների ազդեցությամբ առաջնային է դառնում ոչ թե ինքնության արդիականացման, այլ ազգային ինքնության պահպանման խնդիրը: Վերջինս, սակայն, ինքնությունը չկորցնելու հիմնահարցի՝ մեթոդաբանական տեսակետից այնքան էլ համարժեք պատասխան չէ, քանի որ, նախ, ազգային ինքնության պահպանումն ինքնին չի նշանակում ինքնության կենսունակության ապահովում¹, երկրորդ՝ պատմականորեն, իսկ գլոբալացման դարաշրջանում՝ առավել արագ, այդ նույն ավանդական հասարակություններում ազգային ինքնությանը զուգահեռ ձևավորվում է նաև սոցիալական ինքնություն, որն առավել պահանջված է դառնում ժամանակակից գլոբալացվող աշխարհում:

Բնականաբար, ազգայինն էլ է սոցիալական, բայց սոցիալական ինքնության պարագայում փոխվում են մարդու ինքնանույնականացումները: Եթե ազգային ինքնության մեջ մեծ դեր է խաղում ընդհանուր պատմությունը, սոցիալական ինքնության պարագայում՝ միասնական ապագան, ազգայինում՝ ես-ը անջատված չէ մենք-ից, մինչդեռ սոցիալականում առաջնային է դառնում հենց այդ անջատումը, դեռ ավելին՝ ազգայինում ես-ը պայմանավորված է մենք-ով, իսկ սոցիալականում՝ ես-ն այն է, ինչ ինքն իրենից ստեղծում է մարդը, ազգայինը սիմվոլիկ է, սոցիալականը՝ պրագմատիկ և այլն:

Սա նշանակում է, որ սոցիալական նոր հարաբերությունների համակարգում խոսքը լայն իմաստով նախևառաջ ազգային ինքնության ոչ թե պահպանման մասին է լինելու, քանի որ դրանով չի ապահովվում ինքնության կենսունակությունը, այլ արդիականացման մասին: Ազգային ինքնության կենսունակության ապահովմանն ուղղված արդիականացումը կարող է իրականացվել ինչպես դրական, այնպես էլ բացասական գործոնների ազդեցությամբ: Առաջինների շարքին են պատկանում, օրինակ, ընդհանուր թշնամին, պետականության կորստի իրական սպառնալիքը և այլն: Դրական գործոնների դեր են կատարում, օրինակ, երկրի տնտեսական զարգացումը, որի հիմքում դրվում է ազգային (սեփական) և անկախ տնտեսական համակարգ ունենալու գաղափարը (օր.՝ Չինաստան)²: Երկու դեպքում էլ մեկ անգամ ևս ի հայտ են գալիս ազգայինի սոցիալական բնույթը և հիմքը, և եթե բերված օրինակներում և՛ դրական, և՛ բացասական գործոններն ունեն միավորող դեր, ապա հնարավոր են դեպքեր, երբ ազգայինի կորստի վտանգն առաջանա հենց սոցիալական անոմիայի³ հետևանքով⁴: Սոցիալական անոմիան առհասարակ

¹ Բացառությամբ այն դեպքերի, երբ տեղի է ունենում ավանդական ինքնության նոր ինստիտուցիոնալացում, օրինակ, իրավական կամ այլ հարաբերությունների համակարգերում:

² Տե՛ս **Семенов И. С.** Дилеммы национальной идентичности: политические риски и социальные приобретения // "ПОЛИС (Политические исследования)", 2009, № 6, էջ 8-23:

³ **Անոմիա** – հասարակության բնականոն կենսագործունեությունն ապահովող արժեքների և նորմերի համակարգերի փլուզման հետևանքով առաջացող վիճակ: Անոմիայի առաջացման հիմնական պատճառներից է հակասությունը, մի կողմից, հասարակության անդամների հետաքրքրությունների ու պահանջումների, իսկ մյուս կողմից՝ դրանց բավարարման միջոցների միջև:

⁴ Տե՛ս **Мертон Р. К.** Социальная структура и аномия // "Социология преступности (Современные буржуазные теории)". М., 1966, էջ 299-313:

րակ համարվում է ազգային ինքնագիտակցության գլխավոր թշնամի⁵:

Ազգային ինքնության արդիականացումն իրականացվում է ավանդական ազգից քաղաքական ազգ ձևավորելու միջոցով: Սա նշանակում է ազգի կազմակերպման նոր մոդել, որի շրջանակներում ազգը կազմակերպվում է քաղաքականապես և ոչ թե, ինչպես մինչ այդ էր, ավանդական-մշակութային գործոնների հիման վրա: Վերջիններս ժամանակին, երբ ձևավորում էին մտածողության և վարքի նորմեր, ունեցել են առաջնային նշանակություն: Սակայն ավանդական-մշակութային գործոնների դերը փոխվում է քաղաքական ազգի ձևավորման գործընթացում, երբ դրանք այլևս հանդես են գալիս միայն որպես փորձ և որպես դրա դրական արդյունքի խտացված արտահայտություն՝ արժեք: Եթե այդ արժեքներն ուղղված են անցյալին, և դրանցով փորձ է արվում կարգավորելու և կազմակերպելու հանրության ներկան, ապա քաղաքական ազգի ձևավորման հարցում գործ ունենք առավելապես ապագայի տեսլականի հետ, որում արդեն առաջնային դեր է կատարում քաղաքացիական դիրքորոշումը: Քաղաքական ազգի ձևավորումը չի ենթադրում էթնիկական ինքնության ոչնչացում կամ կորուստ, այլ նշանակում է քաղաքացու ինքնանույնականացումների նոր համակարգի ստեղծում, որում քաղաքականը նույնացված է ազգայինի և քաղաքացիականի հետ⁶: Քաղաքական ազգի կառուցումը հիմնվում է ներգրավման սկզբունքի վրա, համաձայն որի՝ երկրում ապրող բոլոր ազգությունները և համայնքներն ընդունում են «նոր խաղի» միևնույն քաղաքական կանոնները: Ընդ որում, այստեղ կարող է զգալի նշանակություն չունենալ մշակութային գործոնը, այն է՝ այդ ազգությունների և համայնքների պատմությունն ու արժեհամակարգը⁷: Խնդիրն այստեղ ավելի շատ «գաղափարական այդ բազմազանությունը գործնական միակերպության»⁸ վերածելն է: Քաղաքական ազգը միևնույն խնդիրների շուրջ համախմբվող մարդիկ են, ովքեր մի կողմ են դնում միասնական պատմություն, լեզու, կրոն չունենալու և բարեկեցության տարբեր մակարդակներում գտնվելու հանգամանքները և միասնական գործունեություն են ծավալում նույն նպատակների իրականացման համար: Այս իմաստով, օրինակ, «քաղաքական ազգ» հասկացության բովանդակության մեջ կարող են ավելի շուտ մտնել երկրում բնակվող ազգային փոքրամասնությունները, քան արտերկրում ապրող հայերը: Միևնույն ժամանակ, քաղաքական ազգ ձևավորելու գործընթացում պետությունը բոլորի համար պահովում է մասնակցության հավասար պայմաններ և մոտիվացիա:

Քաղաքական ազգ ձևավորելու գործընթացը չնախաձեռնելու դեպքում քաղաքական բովանդակություն և ծանրաբեռնվածություն է ստանում էթնիկական գործոնը, ինչը հղի է քաղաքականության մեջ ազգայնամոլու-

⁵ Տե՛ս Семенов И. С., նշվ. աշխ.:

⁶ Տե՛ս Смирнов А. Н. Этничность и культурный плюрализм в контексте государственной политики // "ПОЛИС", 2005, № 4, էջ 36:

⁷ Այդ մասին առավել մանրամասն տե՛ս Կ. Կ. Հակոբյան, Ազգ, ազգային պետություն և քաղաքական ազգ // Անցումային հասարակության սոցիոմշակութային փոխակերպումներ, պրակ VII, Եր., 2010, էջ 88-98:

⁸ Էդ. Հարությունյան, Ազգային ինքնության պահպանման մասին // Դրօշակ, 2004 (1581), էջ 92:

թյան, ավանդապահության և ժայրահեղական այլ ուղղությունների տարածման վտանգով: Մինչդեռ էթնիկական ինքնությունը քաղաքական ազդկառուցելու գործընթացում կարիք ունի հենց ապաքաղաքականացման, ինչը նշանակում է քաղաքական գործընթացներում էթնիկական գործոնի նվազեցում և դրա սահմանափակում մշակութային, լեզվական, պատմական և ոչ քաղաքական այլ ոլորտներում: Միևնույն ժամանակ տեղի է ունենում նաև էթնիկական ինքնության ապապետականացում, ինչը նշանակում է, որ քաղաքական ազդ ձևավորելու գործընթացներում դադարում է սկզբունքային նշանակություն ունենալ «պետականակիր էթնոս» հասկացությունը, որն իր դերը կատարել է դեռ պետության ձևավորման ժամանակներում:

Քաղաքական ազդը ենթադրում է նոր ինքնություն, որն այլևս ավանդական նույնականացումների՝ նախկինում ձևավորված համակարգերի պարզ կրկնությունը, վերարտադրությունը չէ: Խոսք կարող է լինել միայն արդիականացված ինքնության մասին, որտեղ գործ ունենք նույնականացումների նոր հիերարխիայի կամ առաջնայնությունների նոր համակարգի հետ: Ինքնության արդիականացման գլխավոր պայմանը բարոյական պատկերացումների արդիականացումն է, առանց որի հնարավոր չէ նույնականացումների նոր համակարգ ստեղծել: Այդ նոր կամ արդիականացված ինքնությունը տարբերվում է ավանդականից և ունի իր յուրակատկությունները: Նախ՝ եթե ավանդական ինքնությունը ձևավորվում է տարերայնորեն և պատմության երկար ժամանակահատվածում, ապա նոր ինքնությունը ձևավորվում է նպատակային և տեսանելի ժամանակում: Եթե ավանդական ինքնության պարագայում մեծ դեր է խաղում մարդկանց որևէ հանրային անդամ լինելու, միասնական պատմություն, վարքի նորմեր և արժեհամակարգ ունենալու հանգամանքներից ստացվող (այդ թվում և՛ հոգեբանական-թերապևտիկ) ազդեցությունը, ապա նոր ինքնությունն առավել անհատական է և գիտակցված: Անհատականացման գործընթացն առհասարակ հատուկ է ժամանակակից աշխարհին և մշակույթի ոլորտում դրսևորվում է, օրինակ, ենթամշակութային միավորների ձևավորման տեսքով, կամ արվեստում, ուր վաղուց արդեն անցում է կատարվել հայտնի ուղղություններից և դպրոցներից դեպի անհատական ոճեր: Դա, ամենայն հավանականությամբ, պայմանավորված է փորձի անհատականացմամբ. երբ չեն գործում անցյալի կոլեկտիվ փորձի փոխանցման և ներկայումս միասնական փորձ ձեռք բերելու մեխանիզմները, տեղի է ունենում նաև կենսափորձի անհատականացում: Կոլեկտիվ փորձ ձեռք բերելու և փոխանցելու մեխանիզմների կիրառումը դժվարանում է գլոբալացման պայմաններում՝ կապված կյանքի կազմակերպման կոլեկտիվ միջոցների ճգնաժամի հետ, որոնք այլևս կենսունակ չեն և չեն ապահովում մարդկանց համար բարեկեցության ցանկալի մակարդակ: Այդ անհատականացման թերևս ամենաազդեցիկ արդյունքներից է արժեհամակարգի փոփոխությունը, որը կարող է արտահայտվել երկու ձևով: Ավանդականից քաղաքական ազդ ստեղծելու ընթացքում գործ ունենք նպատակային արդիականացման հետ, մինչդեռ եթե տեղի չի ունենում նպատակային արդիականացում, որի խնդիրը նոր ընդհանուր կենսակերպի և մտածելակեր-

պի տարածումն է (համապատասխան վերանձնային արժեքներով), ապա ժամանակի ընթացքում հասարակության մեջ ձևավորվում ու տարածվում են արդյունաբերական քաղաքակրթության իշխող վերնախավին բնորոշ արժեքներ, որոնք իրենց հիմքում անհատական են: Դրանք ազգային չեն՝ անկախ այն բանից, թե ինչպես ընկալել ազգայինը՝ ավանդական-մշակութային⁹, թե՞ քաղաքական իմաստով, քանի որ չեն կրում պատմական անցյալի ժանրաբեռնվածությունը, չունեն հանրային (ազգային) խնդիրներ ու շահեր ձևակերպելու և դրանց շուրջ մարդկանց համախմբելու ներուժ, կապված չեն ազգային ինքնության մայր օջախից՝ Չայրենիքից, դուրս բնակվող նույն ազգի ներկայացուցիչների հետ: Այդքանով հանդերձ՝ այդ արժեքները ժամանակակից պայմաններում ոչ թե պարզապես ներդաշնակ գոյություն ունեն նույն հասարակության մեջ՝ ազգային արժեհամակարգի կողքին, այլ ձևավորվում են վերջինիս անկենսունակության հաշվին և դրա հետևանքով առաջացող հոգևոր վակուումում, երբ չի կատարվում ազգային ինքնության նպատակային արդիականացում, որի մարմնավորողը պետք է դառնա քաղաքական ազգը:

Ժամանակակից հայ հասարակությունում արդյունաբերական քաղաքակրթության արժեհամակարգը գլխավորապես կրում է միջին խավը, որի դերն ու նշանակությունը հասարակական հարաբերությունների համակարգում դժվար է թերագնահատել: Միջին խավն այն մարդիկ են, ովքեր ունեն նյութական և հոգևոր որոշակի պահանջմունքների բավարարման համար անհրաժեշտ կայուն եկամուտ: Միջին խավն է գաղափարախոսության հիմնական կրողը, ապրանքների ու ծառայությունների, ինչպես նաև մշակույթի (գրականություն, թատրոն, կրթություն, քաղաքականություն և այլն) հիմնական սպառողը և պետության կայունության գրավականը: Միջին խավն առաջին հերթին առանձնանում է եկամուտների չափով, սակայն սոցիալական այդ շերտը լավ հասկանալու համար անհրաժեշտ է նաև իմանալ դրա արժեքային բաղադրիչը⁹: Վերջինս շեշտված սպառողական ուղղվածության է, որի ձևավորման մեջ մեղքի իր չափաբաժինն ունի նաև սպառողական հոգեբանությունը: Բայց ոչ միայն: Արժեքներն առհասարակ փոխվում են այն դեպքում, երբ նոր արժեքային համակարգում ավելի հեշտ է դառնում հասնել հաջողության և բարեկեցության, քան հնի դեպքում էր: Բնականաբար, ավանդական-մշակութային և հայրենասիրական արժեհամակարգերը Չայաստանի ոչ մրցակցային տնտեսության, քաղաքական ու տնտեսական իշխանությունների սերտաճման պարագայում հաջողության և բարեկեցության գրավական չեն կարող դառնալ: Սպառողական արժեհամակարգ կրողները, ըստ էության, այն մարդիկ են, ովքեր չունեն վերանձնային արժեքներ, նրանց արժեհամակարգը սկսվում և ավարտվում է անհատին վերաբերող (հաճույք, հանգստություն, բավարարվածություն և այլն) երևույթներով: Խնդիրն այն չէ, որ այսօր Չայաստանի միջին խավն առաջնորդվում է սպառողական հոգեբանությամբ (ուզում է ունենալ աշխատանք, մեքենա և արտասահմանում հանգստանալու հնարավորություն), այլ այն, որ դրանից ավելի ոչինչ չի ցանկանում և ոչ

⁹ Այդ մասին տես **Ա. Պ. Մելքոնյան**, Ջանգվածային մշակույթի գործառնական առանձնահատկությունները սպառողական հասարակությունում, Եր., 2009, էջ 57-78:

մի բանի չի ձգտում: Չի ձգտում վերանձնայինին, որն այն ամենն է, ինչը հնարավոր չէ ուտել, հագնել կամ այլ կերպ սպառել, բայց, անկախ դրանից, դա արժեք է ներկայացնում մարդու համար: Այս իմաստով թե՛ հայրենասիրությունը, թե՛ ազգայնականությունը, թե՛ պատմության և ազգային մշակույթի կրող լինելու գիտակցությունը և դրանցից բխող վարքն ու արժեքները վերանձնային են, սակայն գլոբալացման ժամանակակից պայմաններում քաղաքական օրակարգում չձևակերպվելու դեպքում հայտնվում են նյութապաշտություն դավանող արժեհամակարգի կործանարար ազդեցության դաշտում:

МОВСЕС ДЕМИРЧЯН – Национальная идентичность в современных условиях трансформации системы ценностей. – В статье анализируется процесс глобализации с точки зрения его влияния на систему самоидентификаций человека, в частности, на трансформации национальной идентичности. Известно, что последняя находится под угрозой нивелирования и исчезновения вследствие агрессивного распространения в традиционных обществах однообразной системы потребительских ценностей. Для национальной идентичности в данном контексте существует лишь один способ выживания – трансформация носителя культуры, нации, из традиционной в политическую. В статье рассматривается данный процесс, а также указывается, что его стержнем является нравственная модернизация нации, подразумевающая новую иерархию ценностей. Подобная модернизация происходит лишь под целенаправленным воздействием на систему самоидентификаций общества (нации), вследствие чего формируется политическая нация – новая общность людей, для которых этнические, религиозные, исторические и культурные различия менее важны, чем решение общих проблем.

Новая идентичность иницируется, как правило, политической властью, которая нуждается в системе общественных отношений на новых принципах, но, как показывает опыт постсоветских стран, это происходит не всегда. Вследствие этого в обществе формируются не надличностные ценности политической нации, а личностные, потребительские, которые характеризуются как буржуазные. Последние ставят под угрозу национальную идентичность, лишая человека объединяющих надличностных ориентиров – истории, традиций, культуры, национальных и государственных интересов.

MOVSES DEMIRCHYAN – National Identity in Contemporary Conditions of Transformation of Value System. – The paper analyzes the process of globalization in terms of the impact on the system of self-identification, in particular, on the transformation of national identity. It is known that it is in danger of extinction due to the leveling and aggressive distribution in traditional societies' global (uniform) system of consumer values. For national identity in this context, there is only one way to survive - the transformation of nation from traditional to political. The process of modernization is also indicated by the fact that the core of this modernization is the modernization of the nation's moral, which involves the construction of a new hierarchy of values. It is highlighted that such modernization can take place only under the influence of a targeted system of self-identifications on the society (nation), resulting in possible formation of a

political nation – a new community of people for whom the ethnic, religious, and cultural differences in the future are less important than the resolution of common social problems.

However, as a rule, this process of formation of a new identity is initiated by the political power that comes to the realization of the need to build a system of social relations based on new principles and relevant objectives, but, as the experience of post-Soviet countries shows, this need may go unnoticed. As a result, the society begins to form not transpersonal values (to what are the concerns and values of the political nation), but more personal, consumer, which are characterized as bourgeois. They are a direct threat to national identity, as depriving the system of self-identification of such unites transpersonal orientation as the experience of the past, traditions, culture and history, national and state interests and goals are. The threat to national identity in the system of bourgeois values exist on the ontological level, because the spread of bourgeois values (as opposed to national) facilitated by the fact that in a consumer society more viable are exactly the bourgeois values that contribute to a more well-being.